Gavril ISTRATE

Iaşi

MARII IERARHI MOLDOVENI ŞI LIMBA LITERARĂ

Limba română literară, ale cărei începuturi trebuie puse pe seama textelor de proveniență ardelenească din secolul al XVI-lea, în marea lor majoritate traduceri de cărți religioase, avea să facă paşi mari în secolul al XVII-lea, cînd rolul de căpetenie, în dezvoltarea ei, revine moldovenilor. În secolul al XVIII-lea se accentuează, o bună bucată de vreme, rolul muntenilor, pentru ca, după 1780, prin Şcoala Ardeleană, să treacă iarăşi pe primul loc contribuția românilor de peste munți, care aveau să domine, în mod autoritar, toată cultura românească pînă în jurul anilor 1830. Din această perioadă datează începuturile învățămîntului național, inițiat, în Muntenia, de ardeleanul George Lazăr, în deceniul al doilea al secolului al XIX-lea. Nu uităm însă că înaintea acestuia, şi independent de influența ardelenilor, mitropolitul Veniamin Costachi punea bazele Seminarului de la Socola (1803), cea dintîi şcoală în limba națională, din Moldova secolului al XIX-lea, unde aveau să fie aduşi şi profesori de peste munți. Acest seminar, cu limba de predare română, a fost, după expresia autorilor Dicționarului literaturii române (**Slovnik spisovatelŭ-Rumunsko**), apărut la Praga în 1984, "prima breşă în şcoala medie grecească din ambele principate" (pag. 30).

După 1830, făclia trece în mîna muntenilor, prin Heliade Rădulescu, întemeietorul "Curierului românesc", prima noastră gazetă (1 aprilie 1829), după cum tot în Muntenia apar curentele înnoitoare în poezie, prin Iancu Văcărescu şi, mai ales, prin Vasile Cîrlova şi Grigore Alexandrescu. Acțiunea aceasta însă avea să fie contrabalansată de moldovenii grupați în jurul revistei "Dacia literară" (1840), de al cărui nume se leagă, de altfel, şi crearea limbii noastre literare moderne, prin Alecsandri, Negruzzi, Al. Russo şi M. Kogălniceanu. Nu e deloc lipsit de importanță să amintim că în paginile acestei reviste şi-a publicat munteanul Grigore Alexandrescu una dintre cele mai importante poezii ale sale, capodopera **Anul 1840**.

Am simțit nevoia acestei scurte introduceri pentru a aminti că limba română literară s-a dezvoltat prin eforturile cărturarilor din toate provinciile româneşti, într-o perioadă lungă de timp. Începutul a fost greu, dar drumul parcurs de această limbă a fost unul ascendent şi el exclude ideea unor dialecte literare, fapt subliniat, printre alții, de Eminescu, într-unul dintre articolele sale din "Timpul" (10 oct. 1881, p. 1): "Epoca reformațiunii, răspîndindu-se prin periferii, au ajuns în Ardeal; calvinii începuseră a traduce cărți bisericeşti în româneşte pentru a atrage la Reformă şi poporul românesc. Ei bine, biserica şi domnii noştri au combătut Reforma cu armele ei proprii. Au pus a se traduce cărțile bisericeşti în limba românească, au introdus limba poporului în biserică şi stat, în locul celor străine hieratice. *Dacă chiar ar fi existat înclinări de*

BDD-A27149 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:43 UTC)

dialectalizare a limbii noastre, ele au încetat din momentul în care biserica au creat limba literară, au sfințit-o, au ridicat-o la rangul unei limbi hieratice și de stat. Din acel moment trăsătura de unitate a devenit și a rămas limba și naționalitatea, pe cînd înainte românul înclina a confunda naționalitatea cu religia" (**Opere**, XII, 1985, p. 363).

Fără îndoială că, la început, în primele traduceri, întîlnim o serie de elemente regionale, cum vom întîlni, pînă în momentul de față, la unii scriitori care nu s-au putut debarasa de influența graiului lor de acasă. Dar ideea unității de neam a fost, totdeauna, prezentă în conștiința oricărui cărturar român, fie el muntean, fie el ardelean, fie el moldovean. Textele din secolul al XVI-lea, spre exemplu, deși sînt toate de proveniență ardelenească, se deosebesc între ele tocmai datorită faptului că au fost traduse în zone diferite. Aceste deosebiri sînt ușor de remarcat nu numai cînd avem în vedere raportul dintre manuscrisele "maramureșene" și tipăriturile lui Coresi, ci și cînd le raportăm pe acestea la limba **Paliei de la Orăștie**. Lucrările se cunosc și nu este nevoie să stăruim asupra lor, nici să aducem, aici, probele deosebitoare. Ceea ce trebuie reținut este faptul că traducerile coresiene, fiind tipărite, au căpătat de la început un ascendent asupra textelor rotacizante, spre exemplu, rămase în manuscris. Circulația mai mare, a tipăriturilor, pe tot pămîntul locuit de români, le-a conferit acestora o valoare care avea să le impună drept model pentru toți cei care aveau să mînuiască limba română, în continuare. Ele n-au rămas izolate de ceea ce s-a întîmplat în Moldova și în Muntenia, în secolul următor. Împotriva faptului că după imprimarea, la Brașov, a **Cazaniei a II-a** a lui Coresi (1581) și, la Orăștie, a **Paliei** (1582), activitatea tipografică încetează pentru mai multe zeci de ani, cînd Varlaam, mitropolitul Moldovei, tipărea, la Iași, în 1643, **Cartea românească de învățătură**, ea făcea proba că se înălțase pe bazele puse de Coresi, între anii 1558-1581. Cu toate deosebirile care pot fi semnalate, sub raportul limbii, între textele coresiene și Cazania lui Varlaam, nu există, astăzi, nici un cercetător serios care să susțină că Varlaam și colaboratorii lui n-ar fi fructificat rezultatele cărturarilor brașoveni. Marea traducere de la Iași se distinge prin puternice trăsături lingvistice moldovenești, între care una dintre cele mai evidente este palatalizarea labialei f: hi, în loc de fi, hiară, în loc de fiară, hierbe, pentru fierbe ș. a. Dar, împotriva acestui fapt, ea conține și numeroase elemente de origine ardelenească pe care nu ni le putem explica în afara unei influențe directe a textelor coresiene. Semnalăm, în același timp, și prezența unor particularități de proveniență muntenească, de unde tragem concluzia că Varlaam și colaboratorii lui au acționat, în mod conștient, în direcția unificării limbii literare, proces care nu se putea realiza decît prin contribuția tuturor graiurilor românești, din toate provinciile istorice.

Cel care și-a dat seama, mai întîi, de rolul pe care Varlaam l-a jucat în fundamentarea limbii noastre literare a fost Eminescu. Poetul, nemulțumit de stadiul în care se găsea limba scrisă, în vremea lui, stăpînit de regretul că aceasta pierduse mult din savoarea de altădată, spunea: "Ba pentru că limba noastră cam veche, cu sintaxa ei frumoasă dar grea, cu multele ei locuțiuni, îi cam jena pe

BDD-A27149 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:43 UTC)

prietenii noştri, am dat-o de-o parte şi am primit o ciripitură de limbă păsărească cu sintaxa cosmopolită, pe care cineva, dacă ştie nitică franţuzească, o învaţă într-o lună de zile. *Bietul Varlaam, mitropolitul Moldovei şi al Sucevei, care în înţelegere cu domnii de atunci şi c-un sinod general al bisericii noastre, au întemeiat acea admirabilă unitate, care a făcut ca limba noastră să fie aceeaşi, una şi nedespărţită în palat, în colibă şi-n toată românimea*, şi-ar face cruce creştinul auzind o păsărească pe care poporul, vorbitorul de căpetenie şi păstrătorul limbii, n-o mai înţelege" (**Despre cultură şi artă**, 1970, p. 218).

Din limba textelor anterioare, din Transilvania, cărturarii moldoveni din secolul al XVII-lea au preluat o serie de forme verbale, păstrate în regiunile vestice ale ţării pînă în momentul de faţă, printre care vom pomeni pe cele de imperativ, formate pe baza infinitivului lung: *nu adunareţi* (26), *nu fireţi* (26), *nu giudecareţi* (23), *nu grijireţi* (159), *nu o supărareţi* (66), *nu vă temereţi* (155), *nu uitareţi* (3). Iată cum se prezintă ele în context: "Pentru aceea vă rog, iubiţilor, *nu gonireţi* de la voi svăntul înger cu necurăţiile voastre, nici *primireţi* în loc de îngerul lui Dumnedzău îngerul Satanei" (ed. 1943, p. 380).

Din aceeaşi sursă provin construcţiile infinitivale de tipul "mi-aţi dat a mînca", în locul celor cu conjunctivul, "mi-aţi dat să mănînc", păstrate şi ele, pînă astăzi, prin Banat, Crişana şi Transilvania.

Alte forme verbale a căror origine trebuie căutată în graiurile de peste munţi sînt cele de perfect simplu, *dzişi*, în locul lui *zisei* (31, 33), ca şi prezentul nu *pate*, pentru nu *păţeşte* (37): "ca să nu *paţi* ceva mai amar" (108, 110). Şi *putredi* (26, 29, 96), în locul lui *putrezi*, este tot de proveniență ardelenească.

Trăsăturile lingvistice ardeleneşti sînt mult mai numeroase şi nu le putem înşira aici pe toate. Vom mai menţiona, doar, numele sărbătorilor *Dumineca Florilor*, pentru *Dumineca Floriilor* (65) şi *Gioi-mari*, pentru *Joia-mare* (75), pe care le vom întîlni şi la unii cărturari munteni, de mai tîrziu, printre alţii la Antim Ivireanu.

Pe baza fuziunii respective s-a putut ajunge la o bogăţie de forme, fonetisme şi cuvinte necunoscute textelor anterioare. Această bogăţie duce spre ideea unei mari preciziuni, în utilizarea cuvintelor, şi, mai ales, la mînuirea, cu toată siguranţa, a unui important număr de sinonime: *fată curată-fecioară-vergură; frică-spaimă-groază; avere-strînsoare; lăcomie-nesaţ; milă-dar; fiu-fecior-prunc-cocon; bolnav-beteag; liubov-dragoste; grăi-glăsi-vorovi-cuvînta; tvoreţ-ziditor-făcător; izbăvi-mîntui; vieţui-custa* şi multe altele.

Bogăţia neobişnuită a limbii, din **Cazanie**, a dus la presupunerea că această carte pare mai degrabă o lucrare colectivă, decît una elaborată de un singur om. Este greu de crezut că, spre mijlocul secolului al XVII-lea, a fost posibilă stăpînirea unei asemenea bogăţii de către o singură persoană, oricine ar fi fost aceea. Ba s-a mers chiar mai departe şi s-a afirmat că textul întreg ar fi fost elaborat în altă parte, probabil în Transilvania, şi numai tipărit la Iaşi, unde avea să capete girul unei mari personalităţi culturale. Problema nu-i din cale afară de simplă, desigur. Cei care s-au gîndit la un asemenea lucru au plecat, pe de-o parte, de la ideea că în Transilvania, unde avea să fie difuzată în cea mai mare parte, n-ar fi putut fi tipărită, din cauza opoziţiei conducătorilor reformişti şi,

BDD-A27149 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:43 UTC)

pe de altă parte, pentru a avea eficacitate sporită şi priză în rîndul credincioşilor, a fost pusă sub girul celui mai mare ierarh român. Faima acestui ierarh era sporită prin faptul că el patronase sinodul de la Iaşi, din 1642, după cum mai tîrziu (1645) avea să tipărească cunoscutul **Răspuns la catehismul calvinesc.** Dacă ne gîndim bine, observăm cum **Cazania** şi **Răspunsul** ... respectiv nu sînt decît două aspecte ale aceleeaşi realităţi şi ne explicăm, mai uşor, de ce au fost difuzate în Transilvania cele mai multe dintre exemplarele Cazaniei. Cu toate acestea, nu putem fi de acord cu originea exclusiv ardelenească a textului ei, fiindcă problema, pusă în forma aceasta, ridică alt semn de întrebare. Cum s-ar putea explica, atunci, numărul mare, de-a dreptul covîrşitor, al particularităţilor moldoveneşti, care pledează pentru originea în estul Carpaţilor a textului? Răspunsul pare şi mai dificil dacă ne gîndim că în paginile Cazaniei întîlnim un anume număr de cuvinte ungureşti, nemaicunoscute altor texte din epocă, dacă nu imposibil de explicat în eventualitatea originii exclusiv moldoveneşti a redacţiei româneşti a cărţii. Foarte probabil că pînă la urmă va trebui să acceptăm ideea unei lucrări cu caracter colectiv, la elaborarea căreia şi-au adus contribuţia cărturari din diverse regiuni ale pămîntului locuit de români, moldoveni, ardeleni şi munteni, deopotrivă, consolidînd, prin însuşi acest fapt, ideea unităţii sufleteşti şi de limbă.

La valoarea documentară a Cazaniei lui Varlaam, conferită de prezenţa în paginile ei a unui bagaj lingvistic foarte bogat, în raport cu textele anterioare, trebuie adăugată, numaidecît, valoarea în sine a acestei cărţi, limba ei savuroasă, plină de frumuseţi. Ne găsim fără îndoială, în faţa uneia dintre cele mai valoroase realizări din întreaga noastră literatură veche. Ea stă, cu adevărat, la baza prozei noastre artistice.

La toate cele spuse pînă aici mai trebuie adăugat un lucru. **Cazania lui Varlaam** s-a bucurat de cea mai mare răspîndire dintre toate cărţile noastre vechi. Începînd cu bibliografia românească veche şi cu cărţile de specialitate din trecut, cu lucrarea apărută la Cluj, în 1944, a lui Florea Mureşan, **Cazania lui Varlaam**, pînă la cele ale lui Florian Dudaş, **Cazania lui Varlaam în vestul Transilvaniei** (Timişoara, 1979) şi **Cazania lui Varlaam în Transilvania** (Cluj-Napoca, 1983), putem urmări punctele geografice în care au poposit diversele exemplare ale cărţii în decursul timpului, şi unde sînt adăpostite, cele mai multe dintre ele, în momentul de faţă. Problema l-a preocupat şi pe preotul Paul Mihail, autorul articolului **Circulaţia Cazaniei Mitropolitului Varlaam în biserica românească** (MMS, oct.—dec. 1957, p. 820-828) şi pe Octavian Schiau, într-un capitol special din lucrarea sa **Cărturari şi cărţi în spaţiul românesc medieval** (Cluj, 1978, p. 104-120).

Răspîndirea la care ne-am referit, a **Cazaniei**, a făcut ca ea să contribuie, ca nici o altă carte veche, nu numai la fundamentarea limbii noastre literare, în mod direct, prin utilizarea de către cititori a numeroaselor exemplare în care a circulat ea, ci şi la influenţa pe care a exercitat-o asupra mai multor cărturari, care au retipărit-o, fără prea multe modificări, cum se vede din lucrarea citată a lui Florea Mureşan, p. XIV.

Dacă în **Codicele voroneţean**, în **Psaltirea scheiană** şi chiar în

BDD-A27149 © 1994 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:43 UTC)

tipăriturile coresiene întîlnim pasaje confuze sau fraze de neînțeles, în Cazania lui Varlaam ne întîmpină pagini de toată frumusețea, în care nu există nici o disonanță și nici un cuvînt nelalocul lui. Superioritatea respectivă, față de textele anterioare, este conferită, în primul rînd, de limba vorbită, după care s-au condus traducătorii cărții de la Iași. De fapt, nu e bine zis traducătorii. Fără să putem vorbi de un model sigur de la care va fi plecat Varlaam (cu colaboratorii lui!) pentru noi nu încape nici o îndoială că ne găsim, în realitate, în fața unei prelucrări a textelor evanghelice și nu avem a face cu o traducere, cuvînt de cuvînt, a unui text dat.

Așa cum frazele confuze, greu de înțeles, din unele texte din secolul al XVI-lea ne conduc spre ideea că ne aflăm în fața unor traduceri servile, dintr-o limbă străină, tot așa, exprimarea clară din **Cazania lui Varlaam**, fraza ei fără fisuri ne întăresc concluzia că nu avem de a face cu o traducere propriu-zisă, ci cu o prelucrare în care numai ideea a fost împrumutată, dintr-un text anterior, pe cîtă vreme exprimarea punc în lumină particularitățile individuale ale unui cărturar pe care nu ni-l imaginăm la masa de scris, aplecat asupra condeiului, ci, mai degrabă, în fața altarului, eventual pe amvon, explicînd credincioșilor cuvîntul Evangheliei. De lucrul acesta ne vom putea da seama mai bine dacă nu uităm că nicăieri, ca în **Cazanie**, cel care e pus să lămurească textul respectiv nu poate beneficia de o mai mare libertate de exprimare, în a-și valorifica posibilitățile de care dispune în mînuirea limbii.

Ne găsim, cu alte cuvinte, în fața unui text care reprezintă, după expresia lui Bogdan-Petriceicu Hasdeu și a lui Al. Rosetti, *limba vorbită*, spre deosebire de *limba scrisă*, a traducerilor servile, anterioare. Caracterul *limbii scrise*, așa cum este ea înțeleasă de cei doi învățați, este determinat tocmai de trăsăturile ei *livrești*, de construcțiile care aduc aminte mai degrabă de originalele slave, după care au fost efectuate traducerile, decît de spiritul limbii proprii, evident, fără nici un dubiu, în **Cazania lui Varlaam**. Două citate, alese absolut la întîmplare, vor avea darul să-l convingă pe oricare dintre cititori de adevărul afirmației de mai sus, de cursivitatea limbii din această carte:

"Cînd petrece omul în fum, atunci îi lăcrămadză ochii și de iuțimea fumului doru-l ochii și orbăsc; iară dacă iesă la văzduh curat și la vreme cu senin, de să primblă pre lîngă izvoară de ape curătoare, atunci sînt mai veseli ochii și mai curați, și sănătate dobîndesc din văzduh curat. Așa și noi, fraților, dacă întrăm în fumul păcatelor lumii aceștia, întru mîncări fără vreme și în beții, în lăcomia avuției aurului și argintului satelor și vecinilor, și într-alte pohte de păcate, atunce și nouă foarte lăcrămadză ochii sufletului nostru, și de iuțimea acelui fum înșelător durere și orbie foarte cumplită rabdă ochii noștri. Că a nimică altă nu să asamănă isprăvile noastre într-această lume, numai fumului. Și nu numai isprăvile noastre, ce și zilele și aii și viața noastră, toate ca un fum trec" (ed. 1943, p. 160); "Pentru aceea să gătăm cale largă cătră ceri, că lumea aceasta trece ca o umbră și binele se stinge ca un fum, iară scaunul direptului giudeț se gătească și dzua cea înfricată ne așteaptă, întru care direptul giudeț va ședea giudeț și cărțile să vor deschide și faptele noastre se vor ceti înaintea a toată lumea. Pentru aceea,

BDD-A27149 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:43 UTC)

iubiților, să lepădăm dulcețile pîntecelui nostru, să ne tindem mînule cătră mișei cu milostenie, să ne părăsim de rău și să facem bine, să tindem sufletele noastre spre rugă și trupul spre post, pentru ca să ne ierte Dumnedzău păcatele noastre și să le razâ din carțile giudețului său, și în locul acelora să scrie faptele noastre cele bune ce vom face. Pentru carile să ne spodobască să stăm de-a direapta lui întru dzua înfricatului giudeț, împreună cu sventii săi și cu nuși să dobîndim cinstea binelui de veci întîi împărăția ceriului, pentru mila și pentru liubovul său ce are spre oameni, căruia se cade slavă și cinste și închinăciune de la toate faptele întru veci netrecuți" (ibid., p. 50-51).

Dacă facem abstracție de unele sensuri arhaice, ale cîtorva cuvinte din fragmentele reproduse *(giudeț*, pentru *judecată*, și *judecător*, deopotrivă!), *mișel* (pentru *sărac, nenorocit*!), *nus* (în loc de *dînsul*!), *liubov* (pentru *dragoste*!), *văzduh* (cu înțelesul de *aer curat*!), să ne *părăsim* (în loc de *îndepărtăm, ferim*!) ori de cîteva fonetisme la care limba literară a renunțat, între timp, și nu le mai întîlnim decît în graiuri: *direpț*, pentru *drept*; *giudeț*, în loc de *județ* și *judecată*; *dzuă*, pentru *ziuă*; *mînule*, în loc de *mînile*; *apă curătoare*, pentru *apă curgătoare*; *aii*, adică *anii*; *carți*, în loc de *cărți*, constatăm o mare apropiere între modul cum este scrisă **Cazania** și vorbirea populară, de astăzi, așa cum se aude ea în special în zonele de nord ale țării.

Așa cum Varlaam și colaboratorii săi au plecat de la modelul ardelenilor din secolul al XVI-lea, tot așa cei care au dus mai departe limba literară nu puteau face abstracție de progresul pe care l-au marcat, în scrisul nostru, cărturarii moldoveni dinspre jumătatea secolului al XVII-lea. Activitatea strălucită a lui Varlaam avea să fie preluată de un alt mare mitropolit moldovean, de învățatul Dosoftei, primul poet al literaturii noastre. Încă de pe la mijlocul secolului, cînd începe să se îndeletnicească cu o serie de traduceri care ni s-au transmis în manuscris nesemnate, pînă spre anul 1690, Dosoftei a îmbogățit cultura românească cu o serie de cărți prin care Moldova avea să dețină, în tot acest timp, primatul în cultura românească. Cărțile respective, în proză și în versuri deopotrivă, sînt operele lui individuale, elaborate fără ajutorul unor colaboratori, importante cu atît mai mult cu cît prin ele se instaurează, în mod definitiv, limba noastră în cult.

Pe lîngă traducerile în proză, între care trebuie pomenită, în primul rînd, lucrarea în patru volume, **Viețile sfinților**, de la a cărei apariție au trecut trei sute de ani (Iași, 1682-1686) și prin care duce mai departe strădaniile înaintașilor, consolidînd drumul pe care avea să se dezvolte proza noastră artistică, de mai tîrziu, Dosoftei, ne-a dat și prima carte mare de poezie, din literatura noastră, **Psaltirea în versuri** (Uniev, 1673), cu care începe, de fapt, poezia cultă românească. Deținător al unei culturi neobișnuite, înzestrat cu un mare talent literar și animat de o dragoste pătimașă pentru limba părinților săi, Dosoftei face dovada unor cunoștințe ieșite din comun și în direcția limbii. Marea bogăție de cuvinte, de forme și de expresii care ne întîmpină în cărțile sale, face din el un veritabil înaintaș al lui I. Budai-Deleanu și al lui M. Sadoveanu.

El este singurul creator pe care îl putem alătura, acestora, dintre toți cei care au trăit înainte de secolul al XIX-lea. Nici un alt scriitor nu le poate sta

BDD-A27149 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:43 UTC)

alături, sub raportul bogăției vocabularului la care au recurs.

Prin contribuțiile lui Varlaam și Dosoftei, limba noastră literară face un mare pas înainte, situînd Moldova, din acest punct de vedere, cu mult deasupra celorlalte provincii românești. Faptul nu ne poate surprinde din moment ce lucrurile s-au petrecut la fel și în alte domenii de activitate. Ca în literatura religioasă se prezintă situația și în domeniul istoric, din aceeași perioadă. Cronicarii moldoveni se detașează, și ei, în mod sensibil, de cei din Muntenia și din Transilvania. Ceea ce au realizat Varlaam și Dosoftei, în domeniul religios, au făcut Grigore Ureche și Miron Costin în cel al istoriei. Așa cum **Cazania lui Varlaam** și cărțile lui Dosoftei s-au bucurat de o răspîndire neobișnuită în celelalte provincii românești, tot așa cronicile moldovenilor au servit ca model celor din Muntenia, mai ales. Și, privind realizările respective în ansamblu, comparîndu-le cu rezultatele pe care ni le-au dat, trebuie să spunem că, în epoca respectivă, rolul literaturii religioase a fost mai important decît al celor cronicărești. Nu împărtășim, se înțelege, punctul de vedere al celor care, la un moment dat, au negat rolul literaturii istorice la dezvoltarea limbii române literare, pe motivul că ca n-a fost tipărită la timp, dar trebuie să convenim că, mai tîrziu, și anume în secolul al XIX-lea, prin influența curentului impus de "Dacia literară" (1840), prin V. Alecsandri, C. Negruzzi, Al Russo și M. Kogălniceanu, după publicarea **Letopisețelor Moldovei**, de către acesta din urmă, ea a jucat un rol deosebit atît în literatura propriu-zisă cît și în domeniul limbii literare. În cultura noastră veche, în schimb, literatura religioasă a jucat un rol hotărîtor. Varlaam și Dosoftei au fost deschizători de drum nu numai în cadrul preocupărilor legate de dezvoltarea bisericii și a învățăturii creștine, ci și în cel al păstrării ființei noastre naționale, prin apărarea limbii materne și a impunerii ei în cult, deci în rîndul maselor largi ale întregului popor.

Rolul acesta a fost subliniat, printre alții, de Eminescu, într-unul din articolele sale polemice, din "Timpul" (3 aprilie 1882), cu ocazia răspunsului pe care îl dădea oficialităților ungurești, în problema încercării lor de a-i deznaționaliza pe români:

"Pînă ce domnii maghiari vor pretinde de a-l maghiariza cu de-a sila (e vorba de poporul român - G.I.), zece milioane de guri și zece milioane de inimi vor striga în contra Austro-Ungariei, căci politicește putem fi despărțiți, dar unitatea noastră de rasă și de limbă e o realitate atît de mare și de energică încît nici ignoranța, nici sila n-o pot tăgădui. Ei, să nu fi trăit Matei Basarab, nici Teofan al Ardealului, nici Varlaam al Moldovei, să nu fi fost suta a șaptesprezecea cu eroii și cugetătorii ei, vă puteați bate joc de noi încă mult timp, dar astăzi nu se mai poate. Azi limba este una de la Sătmar pîn-în Cetatea Albă de lîngă Nistru, de la Hotin pîn-în granița militară, azi datina e una, rasa e una, și etnologic e unul și același popor, care nu mai doarme somnul pămîntului și al veacurilor" (**Opere, XIII**, p. 90).

Importanța literaturii religioase, pentru dezvoltarea limbii române literare, a fost pusă în lumină de activitatea altor numeroși cărturari din trecut; ea nu se încheie în secolul al XVII-lea, cînd au trăit Varlaam și Dosoftei. Un alt mare ierarh moldovean, de al cărui nume este

BDD-A27149 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:43 UTC)

legat procesul dezvoltării limbii literare, este Veniamin Costachi, creatorul învățământului seminarial din Moldova, cum am amintit deja, dar şi un sprijinitor, dintre cei mai autorizați, al limbii române în lupta ei cu limba greacă, pe de-o parte, şi cu cea franceză, pe de altă parte, care, amîndouă, asaltau şcoala din Moldova în ideea de a se impune, în învățămînt, în dauna limbii naționale. Marele mitropolit a fost sprijinit, în această acțiune, de o serie de cărturari distinşi, printre care trebuie pomenit, în primul rînd, Gheorghe Asachi.

Din cele de mai sus rezultă, cum nu se poate mai limpede, rolul deosebit de important pe care l-a jucat Mitropolia Moldovei şi Sucevei în istoria culturii poporului nostru. Şi de data aceasta, unul dintre primii cărturari care a descifrat acest rol a fost Eminescu, pe care ne facem plăcuta datorie de a-l cita din nou:

"Şi n-a reprezentat Mitropolia Sucevei un principiu moral? N-a fost ea aceea care a dat regimul evanghelic populațiilor aservite din Polonia, n-a fost ea care a apărat intactă creştinătatea față cu agresiunea mahometană, n-a fost ea aceea care-n persoana lui Varlaam Mitropolitul au făcut ca duhul sfînt să vorbească în limba neamului românesc, să redeie în graiul de miere al coborîtorilor armiilor romane Sfînta Scriptură şi preceptele blîndului nazarinean?" (**Opere, IX,** p. 259).

Eminescu nu se opreşte aici. El insistă, mai tîrziu, asupra rolului pe care biserica românească l-a avut nu numai în impunerea limbii naționale în cult, ci şi în păstrarea unității ei şi a poporului care o vorbeşte, în susținerea acestei unități pe care n-au putut-o submina nici dușmanii ei dinafară, nici hotarele despărțitoare de frați, din trecut: "... biserica lui Matei Basarab şi a lui Varlaam, maica spirituală a neamului românesc, care a născut unitatea limbii şi unitatea etnică a poporului, ea care domneşte puternică dincolo de granițele noastre şi e azilul de mîntuire națională în țări unde românul nu are stat, ..." (**Opere, XIII,** p. 80).

Combătînd Reforma cu armele ei proprii, cum spunea Eminescu, biserica românească, după ce şi-a tradus singură cărțile necesare, a sporit "talantul" prin cultivarea continuă a limbii părinților noştri, pe care a aşezat-o, ca temelie, la baza unității tuturor românilor, pe deasupra frontierelor vremelnice dintre frați.

Marii ierarhi moldoveni, Varlaam şi Dosoftei, şi-au cîştigat, în această direcție, merite atît de mari încît niciodată nu le vom putea prețui îndeajuns. Ei au luminat, prin veac, drumul tuturor truditorilor care aveau să țină un condei în mînă şi, prin strădania lor, am putut ajunge nu numai la definitivarea limbii noastre în cult, ci şi la o formă de exprimare superioară, care, prin Eminescu, avea să atingă, în a doua jumătate a secolului trecut, cel mai înalt nivel artistic.

BDD-A27149 © 1994 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:54:43 UTC)